

Educar contra Auschwitz

Conrad Vilanou i Torrano

No descobrirem res si afirmem que el tema de la *Shoah* no constitueix cap novetat pedagògica: els darrers anys s'ha generat una important literatura que ha considerat Auschwitz un referent ineludible per a l'educació contemporània¹. De fet, aquesta producció pedagògica ha abordat d'una o altra manera la tragèdia de la Segona Guerra Mundial i, molt especialment, el martiri o holocaust del poble jueu amb la mort en els camps d'extermini i en les marxes de la mort de milers i milers de víctimes innocents, en especial, ancians, dones i infants. Altrament, aquest fet no ens ha de fer perdre tampoc la memòria d'aquells altres col·lectius que com ara els gitanos, els homosexuals, els testimonis de Jehovà, els opositors al nazisme, els malalts mentals, i d'altres, també van ser perseguits i conduïts fins als forns crematoris. I això més encara quan l'any 2005 es van complir seixanta anys del fi d'aquell malson amb el descobriment dels camps d'extermini (*Lagers*) per les tropes aliades –sobretot les soviètiques en el front de l'Est, quan el 27 de gener de 1945 van arribar a Auschwitz²–, que van treure a la llum un món d'horror i barbàrie sense precedents en la història de la humanitat.

El cas és que, des d'un punt de vista historiogràfic, el tema de la *Shoah* fou objecte de debat públic quan després de la caiguda del mur de Berlín (1989) un grup d'historiadors van infravalorar-la, en forçar les comparacions entre Hitler i Honnecker, entre Auschwitz i la presó de Bautzen, entre la Gestapo i la Stasi; en altres paraules, entre l'Alemanya del tercer Reich i l'Alemanya de la República Democràtica i, per extensió, entre el nazisme i l'estalinisme. Fins i tot, es va arribar a presentar els dirigents nazis com a víctimes de la «Dämonie der Technik», és a dir, com a resultat dels funestos efectes d'aquella tècnica demoníaca derivada d'una mecanització que imposava

-
- (1) El tema d'Auschwitz ha generat una rica literatura pedagògica: Mèlich (2001); Bàrcena Orbe (2001); Planella (2000); Planella i Vilanou (2000), i Mate (2003).
 - (2) Aquesta data del 27 de gener ha estat triada per recordar les víctimes de la Shoah, efemèrides que tot fa pensar que es fixarà d'una manera definitiva en el nostre calendari de la memòria històrica. Enguany (27 de gener de 2007) han estat més d'una vintena de països europeus els que han commemorat el Dia Internacional de les Víctimes de l'Holocaust, per bé que en alguns casos la data s'ha traslladat per raons justificades: Bèlgica, Croàcia, Dinamarca, Eslovàquia, Estònia, Finlàndia, França, Grècia, Holanda, Hongria, Itàlia, Letònia, Liechtenstein, Luxemburg, Noruega, Polònia, Regne Unit, Romania, Suïssa i Txèquia, i Alemanya (27 de gener i 9 de novembre, nit dels cristalls trencats-Kristallnacht); Àustria (5 de maig, data de l'alliberament de Mauthausen), i Bulgària (10 de març, atès que aquell dia de l'any 1943 van ser alliberats 20.000 jueus). A casa nostra, es va celebrar un acte el divendres 26 de gener de 2007, al Palau Robert de Barcelona, organitzat per la Direcció General de la Memòria Democràtica que depèn del Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació, de la Generalitat de Catalunya, i que va comptar amb la participació d'Alberto Spektorowski, professor de Teoria Política de la Universitat de Tel Aviv, un testimoni de la Shoah i un testimoni català republicà, deportat als camps nazis.

una existència moderna sense ànima, i no com el producte d'un procés històric autoritari que combina el sentiment ultranacionalista i la disciplina militar i que s'arrela en la història de l'Alemanya del segon Imperi (1871-1918). Efectivament, el nazisme posseeix motivacions molt profundes que cal esbrinar en els orígens del romanticisme i en l'antisemitisme que, amb un llenguatge pseudocientífic, va defensar la pretesa superioritat de la "raça ària" (Gobineau, Georges Vacher de Lapouge). En qualsevol cas, tota aquesta polèmica revisionista d'indubtable transcendència per a la història d'Europa, va viure un altre episodi amb la «Goldhagen-Kontroverse», desencadenada a redós de l'aparició l'any 1996 del conegut llibre de Daniel Jonah Goldhagen en què, a més de replantejar els aspectes centrals de l'Holocaust, presenta els botxins d'Hitler com a homes i dones normals («alemanys corrents») que, simplement, obeïen ordres en una atmosfera contaminada per l'antisemitisme (Goldhagen, 2003).

Sigui com sigui, el cert és que en el panorama dels discursos educatius actuals es constata la presència de la pedagogia de la *Shoah*, paraula jueva que fa referència justament al sofriment de l'holocaust. En efecte, malgrat el pes històric del mot Holocaust (sacrifici en hebreu) la pedagogia utilitza amb preferència el terme de *Shoah*, per referir-se a la tragèdia viscuda pel poble jueu. Al seu torn, la pedagogia de la *Shoah* troba en l'obra d'Adorno un clar punt de referència, quan destaca que el principal objectiu de l'educació després de 1945 és evitar que Auschwitz torni a esdevenir una realitat en el futur (Adorno, 1998). Ara bé, la pedagogia de la *Shoah* no es limita a reflexionar sobre com cal educar després d'Auschwitz, sinó que assumeix un compromís radical des del moment que educar després d'Auschwitz implica educar contra Auschwitz i, per extensió, amb tot el que aquest nom simbolitza. «Des dels temps d'Auschwitz no ha passat res que invalidés Auschwitz, que negués Auschwitz... A l'holocaust mai no s'hi podia al·ludir en passat», va dir l'escriptor hongarès Imre Kertész quan el desembre de 2002 recollia el Premi Nobel de Literatura.

Així, doncs, el tema de la *Shoah* no resta tancat i constitueix un referent pedagògic de primer ordre per a totes aquelles persones interessades en què la memòria no es dilueixi amb el pas del temps. Justament, l'any 2006 va aparèixer una obra plena de significació com el *Diari* de Petr Ginz que, a través dels ulls d'un adolescent, palesa amb cruesa el destí tràgic del poble jueu (Ginz, 2006). Fins fa poc aquest diari va quedar oblidat en una vella casa del barri antic de Praga i per una sèrie de casualitats es va localitzar en època recent. La mare de Petr era ària, però el pare era jueu, i les disposicions nazis prescrivien que aquestes famílies mixtes –prohibides per les famoses lleis de Nuremberg de 1935, per tal que el Reich esdevingués un territori *judenrein*, sense jueus– podien viure normalment amb els seus fills fins arribar als catorze anys, moment en què els fills assolien la condició de jueus.

Justament en complir aquesta edat, el jove Petr –nascut l'1 de febrer de 1928– va ser traslladat al gueto de Terezin, a 65km al nord de Praga, una anti-

ga fortalesa que a partir de febrer de 1942 es va convertir en un barri jueu tancat, en un veritable camp de concentració, per bé que el 1944 va ser beneït pel delegat de la Creu Roja, Maurice Rossel, que en va elaborar un informe favorable. El 28 de setembre de 1944, Petr Ginz va ser deportat a Auschwitz, on va morir assassinat pel terror i la sense raó del nazisme³. Recordem amb Hannah Arendt que l'estratègia nazi en relació el poble jueu va seguir una política que va contemplar tres fases ben diferenciades: l'expulsió en un primer moment; a partir de 1939, una política de concentració en guetos, que va comptar amb la col·laboració tàcita dels dirigents jueus en la destrucció del seu propi poble i, finalment, la Solució Final⁴.

Quan l'impacte de la lectura del *Diari* de Petr Ginz era encara ben viu, ens va arribar a les mans el llibre de Jean-François Forges aparegut en francès l'any 1997 i que confirma una cosa òbvia: el segle xx serà, en la història universal, un segle de trista memòria (Forges, 2006). Tot i que les desgràcies i horrors han sovintejat des que va esclatar la Primera Guerra Mundial (1914-1918), l'autor es centra en el tema de la *Shoah*, que aborda des d'una perspectiva pedagògica. En aquest sentit, vol propiciar una consciència i preparar uns materials per a l'educació secundària francesa. Per tal d'aconseguir els seus objectius, Forges –professor d'un Liceu– recorre a dues instàncies ben conegudes: la pel·lícula *Shoah*, de Claude Lanzmann, d'una llargada que supera les nou hores, i l'obra literària de Primo Levi que va viure en carn pròpia l'infern d'Auschwitz⁵.

- (3) Justament durant la primavera de 2007 s'ha pogut veure a La Pedrera (Barcelona) l'exposició *La música i el III Reich. De Bayreuth a Terezin*, promoguda per la Fundació de la Caixa Catalunya, i que anteriorment fou presentada a la Cité de la Musique (París), a la tardor de 2002. De la mateixa manera que el nazisme va fer amb l'educació i la cultura, la música va experimentar un procés de germanització que va restar al servei de la propaganda política. No debades, i després de menysprear l'art degenerat (Entartete Kunst), el Reich va utilitzar l'arquitectura, amb Albert Speer i la música, amb l'exaltació de Beethoven, Wagner i Bruckner, sense oblidar Richard Strauss i Carl Orff, per fonamentar la seva estètica d'ordre, autoritat i jerarquia. Altrament, la música va ser un acompanyant dels deportats que quan sortien i entraven als camps (Lagers) escoltaven les marxes d'unes orquestres improvisades que havien d'exaltar els ànims dels empresonats. A banda del paper que va exercir la música en els camps –acompanyava la benvinguda dels deportats, execucions públiques, la vida quotidiana– convé recordar que molts compositors van ser conduïts a la ciutat de Terezin, el camp model que en realitat –com en el cas de Petr Ginz– significava l'antesala de la mort. A Terezin es van estrenar obres de compositors com ara Hans Krása, Pavel Haas, Gideon Klein o Viktor Ullman que, pocs dies després de la visita de la Creu Roja, van ser deportats a Auschwitz. Recuperar, doncs, el llegat d'aquests músics que van passar per Terezin constitueix hores d'ara un deute pendent de justícia històrica.
- (4) A banda de remarcar que Hanna Arendt insisteix en l'escàs ardiment dels dirigents jueus en la sort del seu poble, aquí convé assenyalar que aquestes tres etapes successives d'expulsió, concentració i mort cobreixen els capítols quart, cinquè i sisè del seu famós llibre *Eichmann en Jerusalem. Un estudio sobre la banalidad del mal* (Barcelona, Lumen, 2003, 4ª ed.).
- (5) El film de Claude Lanzmann, *Shoah*, va ser estrenat el 1985 al festival de Cannes. Per a molts és la pel·lícula per excel·lència sobre la destrucció sistemàtica del poble jueu, ja que el director francès va treballar en aquest film des de 1974 fins a 1985 i el material reunit és de 350 hores, amb un període de muntatge que es va perllongar durant cinc anys i mig. Tot i que per alguns es tracta d'un documental, per altres constitueix cinema en estat pur, una obra clàssica i per això inclassificable, més encara quan es pensa que els actors són supervivents d'amb

Una de les finalitats d'aquest llibre de Jean-François Forges és utilitzar l'obra d'art com a mediació per tal d'ensenyar la realitat dels camps d'extermini i així poder mantenir viva la memòria, amb la intenció que allò que va succeir en el passat no torni a esdevenir. Ben mirat, aquesta estratègia pedagògica no és nova ja que va ser plantejada després dels successos de la Revolució Francesa (1789) per Schiller que, en les seves *Cartes sobre l'educació estètica* (1795), reclamava el reialme de la bellesa com a instància pedagògica. Naturalment, en el cas que ens ocupa es tracta d'una bellesa –fílmica i literària– que transmet una estètica de l'horror, en el sentit que la mort i la tragèdia d'una humanitat mutilada ocupa el punt central de l'obra d'art, d'una producció artística que vol posar de manifest un genocidi que no es pot justificar, ni comprendre, racionalment: la *Shoah* és un fet que s'esmuny a la raó humana perquè és un esdeveniment fora de tota lògica i raó.

De fet, només els artistes, els creadors d'històries com Claude Lanzmann i Primo Levi, poden abordar l'extraordinari projecte de recrear el món del *Lager* –el camp de concentració que, en paraules de Levi, «és una gran màquina per convertir-nos en animals»– i, en conseqüència, donar testimoni –no raó– de la *Shoah*. Lanzmann explica que ha fet seva la lliçó que un SS havia donat a Primo Lewi a Auschwitz: *Hier ist kein Warum* («aquí no hi ha perquè»). Ara bé, tot i que no hi hagi raons, ni justificacions, a través de les imatges i de les paraules s'intenta apel·lar a un món de valors que s'ha fet fonèdis perquè s'ha atemptat, en darrera instància, contra el primer i gran valor: la dignitat humana, una dignitat que va ser arrabassada i anorreada per la més gran barbàrie que ha protagonitzat la humanitat. Efectivament, un dels aspectes més tètrics i perversos dels camps d'extermini del nazisme va ser la negació de la dignitat humana a totes les persones que, per qualsevol motiu per intranscendent que fos, foren condemnades a morir injustificadament. Res salva, doncs, la barbàrie nacionalsocialista –i, per tant, la participació d'altres règims polítics europeus, com el francès i l'italià–, encara que la història sembla confirmar a voltes que l'irracionalisme i la violència encara romanen entre nosaltres.

Entre els mèrits del llibre de Forges hem de destacar la revisió que fa de la història francesa i, concretament, de la col·laboració que França va oferir al III Reich, que va precipitar la deportació de milers de persones innocents –amb la mort consegüent. No debades, si visitem París podem constatar, a la façana de moltes escoles públiques, les plaques que recorden el nombre d'infants jueus de cada barri que van ser deportats. A més, el llibre il·lustra aquesta vergonyosa pàgina de la història francesa, amb la reproducció i

dós bàndols –dels perseguits, però també dels botxins– que es representen a si mateixos. A banda d'haver estat mostrada per la segona cadena de TVE els diumenges 21 i 28 de maig de 2006, aquest film es troba en edició DVD (Les Films Aleph), en francès i subtítols en castellà. Claude Lanzmann va participar en el curs *La imatge possible. L'art i la memòria dels camps*, organitzat per la Universitat de Girona i la Diputació de Girona el desembre de 2005. Entre nosaltres, Carles Torner ha estat un dels divulgadors d'aquest film tal com es reflecteix en el seu llibre *Shoah: una pedagogia de la memòria* (Barcelona, Proa, 2002).

comentari de cartes adreçades per famílies jueves a la Prefectura de Policia per demanar informació sobre parents detinguts, cartes que mai van trobar resposta i que han romàs ben classificades en els arxius policials, la qual cosa confirma si més no l'eficàcia burocràtica de l'estat francès.

D'aquí la importància d'aquest llibre de Jean-François Forges, que vol frenar la difusió d'aquells processos –el negacionisme i el revisionisme, principalment– que amenacen la història de la *Shoah*, que volen minimitzar l'holocaust i que no és estrany a un creixent moviment que promou la banalitat del mal. Nogensmenys, la cristianització catòlica dels camps planteja nous problemes per a la memòria de l'holocaust que així queda encara més desdibuixada. Tanmateix, la *Shoah* –que va suposar la desaparició d'Europa de la cultura *jiddish*– constitueix el prototipus d'una mortaldat única que recorda i exemplifica moltes altres tragèdies esdevingudes en la nostra història més recent.

Un altre mèrit d'aquest llibre és que dóna prioritat a les imatges i, per tant, emfasitza la importància del cinema com a instància didàctica per explicar la *Shoah*, encara que no totes les pel·lícules serveixen per aquest fi. Altrament, Forges no recorre a escenes de ficció sinó que insisteix en la importància del testimoni dels supervivents, clau de volta de la memòria de la *Shoah*, tal com recull la pel·lícula de Claude Lanzmann. Certament que la força de les imatges reals, obtingudes a partir de les manifestacions dels propis protagonistes, s'imposa per damunt de qualsevol reconstrucció més o menys fidedigna. Les poques imatges que van retenir els crims comesos, gravades per cineastes alemanys, posen de relleu la brutalitat sense parió del nazisme, fins el punt que Goebbels no es va equivocar quan prohibia les pel·lícules realitzades en el gueto de Varsòvia. I si això diem dels fotogrames cinematogràfics, quelcom semblant podem comentar de les imatges fotogràfiques que –amb el seu dramatisme– han arribat fins a nosaltres. En aquest sentit, destaquem el rostre de Krystina Trzesniewka, una adolescent que va ser internada el 13 de desembre de 1942 i que va morir el 18 de març de 1943, les fotografies de cara i perfil de la qual són reproduïdes al llibre. No hi ha dubte que els seus ulls atemorits ens interpel·len d'una manera angoixant i directe: ella encarna la innocència esclafada a Auschwitz, el patiment injustificat i el sofriment grauit de tantes víctimes anònimes⁶.

Des de la perspectiva de l'acció didàctica destaquen els capítols tres i quatre del llibre dedicats, respectivament, a comentar la pel·lícula *Shoah* i l'obra literària de Primo Levi, presentada a manera de memòria retrobada. A través de la pel·lícula hom s'adona que l'antisemitisme de Hitler segueix una retòrica

(6) El tema de les imatges de la Shoah va ser objecte d'un tractament específic en el debat sobre la representació de l'holocaust que va tenir lloc a l'Ateneu Barcelonès durant els mesos de febrer-abril de 2006. Entre altres activitats, s'hi exposaven i es van debatre quatre fotografies sobre el crematori V d'Auschwitz realitzades pels membres del Sonderkommando, l'agost de 1944. També es va projectar el film de Llorenç Soler, Francisco Boix, un fotógrafo en el infierno (2002), i es van exposar i debatre l'esmentat *Shoah* (1985), de Claude Lanzmann, i *Schindler's List* (1993), d'Steven Spielberg.

clàssica fins l'estiu de 1941: designació, marcatge, guetització, expulsions, etc.⁷ Amb tot, el 1933, només dos mesos després que arribés al poder, s'obria Dachau, el primer *Lager*; i set anys més tard, el *Lager* d'Auschwitz. Les coses es desencadenen precipitadament a partir de les primeres derrotes de l'exèrcit alemany en el front rus, quan es va optar per la Solució Final (*Endlösung*), acordada en la famosa conferència de Wannsee, celebrada el 20 de gener de 1942, quan la desfeta d'Stalingrad era una realitat, mig any després que Hitler hagués llançat el 21 de juny de 1941 el seu atac contra la Unió Soviètica. La Solució Final ofería diversos mètodes per matar: la cambra de gas (les primeres de les quals es van construir el 1939 per eliminar els malalts incurables); el tret per arma de foc, sistema emprat pels *Einsatzgruppen*, les unitats mòbils dels botxins de les SS que actuaven impunement sobretot en el front de l'est darrera de les primeres línies de l'exèrcit; l'asfíxia per òxid de carboni dins dels camions preparats a tal efecte, i la mort per ofegament, tal com van sofrir molts jueus italians en els llacs del nord del seu país.

Una de les virtuts del film de Lanzmann estriba en l'apropament a la realitat del desastre, més enllà de les abstraccions genèriques. La càmera cinematogràfica no té sentiments: grava les paraules, els gestos, els petits detalls a través de la mirada humana. Ens trobem davant d'una topografia de l'extermini, d'un treball d'agrimensura de la catàstrofe que mostra fins a quin punt pot actuar el terror quan es canalitza d'una manera maquinal i sense la presència d'una espurna d'humanitat: la ruta d'Auschwitz fou construïda per l'odi, però pavimentada amb la indiferència.

Així, doncs, per reconstruir aquesta geografia de l'horror, a *Shoah* cada tema és reprès per les víctimes, pels criminals, pels testimonis, aquells camperols polonesos que van viure a tocar dels filats i que mai ningú no va tenir l'interès a preguntar-los per l'hecatombe. Lògicament, parlen els supervivents, la qual cosa confereix a la pel·lícula encara més força: les llàgrimes del barber Abraham Bomba, que tallava els cabells de les dones que havien de morir a les cambres de gas de Treblinka; de Filip Müller, supervivent del *Sonderkommando* dels crematoris d'Auschwitz; l'SS Joseph Oberhauser, que s'ensorra literalment; la hipocresia d'altres SS, que poden arribar a dir monstrositats; la cita que Lanzmann estableix amb l'oficial nazi de Treblinka, Franz Suchomel; la connivència dels polonesos, testimonis silenciosos de la tragèdia de la *Shoah*; el funcionament dels camions de gas; els plors dels

(7) No deixa de ser xocant la interpretació que Sebastian Haffner va fer l'any 1978 en el seu clàssic llibre sobre Hitler en el sentit que l'antisemitisme del tercer Reich prové de l'Europa oriental. Tot seguit reproduïm les seves paraules: «A l'Europa occidental i a l'Alemanya del tombant de segle l'antisemitisme anava de baixa; es propugnava l'assimilació i integració dels jueus, procés que es trobava en ple desenvolupament. Però a l'est i al sud-est, on molts jueus voluntàriament o involuntàriament vivien com a poble segregat dins d'una altra comunitat, l'antisemitisme era (i és?) de naturalesa endèmica i assassina, no pas relacionat amb l'assimilació i la integració dels jueus sinó amb la seva expulsió i extermini. Aquest profund antisemitisme assassí de l'est, que no permet cap sortida als jueus, arribava fins al cor de Viena, en el tercer districte de la qual, segons les conegudes paraules de Metternich, comencen els Balcans. D'allà és d'on el jove Hitler el va agafar» (Haffner, 2004, pp. 26-27).

infants sobre la rampa de Birkenau, etc. Els trens són omnipresents en aquest film que vol palesar que la il·lusió per a molts deportats es va mantenir fins el darrer moment: alguns dels integrants dels combois consideraven ingènua-ment que el seu treball encara podia ser valuós per a una Alemanya en temps de guerra.

Lanzmann fa preguntes sobre qüestions la resposta de les quals ja coneix, a través d'una maièutica cruel que furga en un malson que, malauradament, es va fer realitat. D'aquí l'interès de la utilització pedagògica de la pel·lícula que no només implica problemes morals i filosòfics, sinó també culturals, històrics i geogràfics. Caldria proporcionar als alumnes un mapa de Polònia amb els noms pronunciats en la pel·lícula, un mapa de vies fèrries. Caldria explicar amb gran rigor les armes del crim, els camions de gas d'òxid de carboni i altres sistemes sofisticats per eliminar persones innocents. És clar que la llargada del film –es tracta d'una pel·lícula cinematogràfica i no d'un vídeo⁸– constitueix un greu entrebanc, per bé que es pot presentar-la en diverses sessions en format de «cine-fòrum». També es poden triar algunes seqüències de la part central de la pel·lícula, amb la qual cosa la llargada es redueix sensiblement. Així, en un parell d'hores, s'aconsegueix que desfilin per la pantalla els personatges de la pel·lícula: víctimes, testimonis polonesos i alemanys, assassins alemanys i el propi Lanzmann. Malgrat totes les dificultats, Forges no dubta a recomanar la utilització pedagògica de la pel·lícula perquè, al costat del seu valor cultural i artístic, el film posseeix un gran potencial per mantenir viva la memòria i desvetllar la consciència moral.

L'altra gran proposta pedagògica de Forges suggereix que els alumnes llegeixin, compreguin i estimin l'obra de Primo Levi, ben coneguda a casa nostra i que, últimament, ha estat objecte d'una revalorització des del punt de vista literari⁹. No és aquest el moment de detallar la vida de Primo Levi (1919-1987), fill d'una família jueva assimilada i acomodada de classe mitja que participava, abans de l'esclat de la política antisemita de Mussolini, plenament de la vida econòmica, social i política de Torí. Amb tot, convé fer algunes precisions sobre la seva trajectòria personal i sobre l'encaix de la comunitat jueva en la història d'Itàlia, un col·lectiu que confiava en els valors del *Risorgimento*, que promovia la unitat italiana l'any 1861, fins el punt que molts d'aquells jueus italians també van confiar en l'ascens del feixisme i van donar suport a Mussolini durant els primers compassos del seu règim. En darrera instància, aquells jueus instal·lats des de feia molts segles a terres italianes no tenien altra consciència que la de

(8) Amb tot, s'ha editat a França un DVD de 173 minuts de sis extractes de la pel·lícula, per iniciativa del CNDP (Centre Nacional de Documentació Pedagògica), l'any 2001. El Ministeri francès d'Educació Nacional va decidir enviar aquest DVD a tots els centres d'ensenyament secundari durant el curs 2001-2002. El mateix Jean-François Forges ha elaborat un llibret on analitza la pel·lícula, ara que estudia les seqüències escollides des de la doble perspectiva històrica i pedagògica.

(9) Levi (2005) [Aquesta edició inclou les tres obres més significatives de l'autor: *Si això és un home*, *La treva* i *Els enfonsats i els salvats*]. A banda de la prosa de Levi, també cal destacar la seva contribució tardana a la poesia, de manera que avui s'ha reconegut la vàlua de la seva producció literària com fa François Rastier (2005).

pertànyer a Itàlia, i van ser molt reticents a admetre que les disposicions antisemites que es van implantar a Alemanya també els afectaria¹⁰.

Malgrat aquest sentiment de pertinença, la veritat és que les coses es van tòrcer i també a Itàlia es van aplicar les mesures antisemites quan Mussolini es volia congraciar amb Hitler, per bé que a començament de 1938 molts jueus –més de 10.000, una tercera part dels jueus italians adults– encara eren feixistes convençuts. Emperò, les campanyes de propaganda antisemita van preparar el terreny i així, el juliol de 1938, es va fer públic el manifest d'uns pretesos científics racials que anunciava el descobriment d'una raça italiana. Les disposicions antisemites es van posar en marxa a partir de l'estiu de 1938 d'una manera semblant com s'havia fet abans a l'Alemanya nacionalsocialista. Es prohibia que els estudiants jueus poguessin entrar a estudiar a la universitat, encara que es va permetre que els que es trobessin en el segon any de carrera poguessin concloure els seus estudis. Això és el que va permetre que Primo Levi pogués acabar els seus estudis de Química l'any 1941 amb la qualificació *summa cum laude*, si bé en el seu títol es feia constar de manera expressa que era «membre de la raça jueva». El 8 de setembre de 1943 el general Badoglio signava l'armistici amb els aliats i Hitler –després d'alliberar Mussolini de la presó on estava confinat– va envair el nord d'Itàlia, bo i esta-

(10) Aquí convé destacar la biografia de Primo Levi, escrita per Ian Thomson (Barcelona, Belacqua, 2007), una altra novetat bibliogràfica certament remarcable i que dóna peu a analitzar –entre altres aspectes– els seus anys de formació. Paga la pena comentar que Primo Levi era un adolescent de poca corpulència i de salut feble, que es va imposar, ja abans d'Auschwitz, un pla d'enfortiment físic a través de la pràctica atlètica, el muntanyisme i l'esquí. En el seu cas, la Bildung (Formació) assoleix uns trets certament ben significatius en el sentit que combina el cultiu de les ciències (la química, en especial), les humanitats (les llengües i el llatí, en particular) i l'educació corporal, en un tot integral. De ben segur, que sense aquesta formació –física, intel·lectual i moral– no hagués pogut superar la dura prova d'Auschwitz, en un context de situació límit en què va d'haver d'abordar tota mena de calamitats. No deixa de ser destacada la seva reflexió sobre la importància de la higiene dels peus per tenir cura de la salut corporal –i per extensió, mental– i així poder reeixir davant de l'amenaça de mort que planava sobre Auschwitz. A *Si això és un home* llegim: «No s'ha de creure que, en la vida del Lager, les sabates són un factor de poca importància. La mort comença per les sabates: s'han mostrat, per a la majoria de nosaltres, com a autèntics aparells de tortura que, després d'algunes hores de marxa, originaven llagues doloroses que fatalment s'infectaven» (p. 48). En el seu *Informe sobre Auschwitz* llegim: «Ens llançaven un parell de sabates; més ben dit, ni tan sols un parell, dues sabates desaparellades, l'una amb taló i l'altra sense; gairebé s'havia de ser atleta per aprendre a caminar així. L'una era massa estreta i l'altra massa ampla, s'havien de fer canvis complicats, si es tenia sort, i trobar la manera d'aconseguir dues sabates que lliguessin. Però en tot cas es tractava de sabates que feien ferides als peus; qui tenia la pell dels peus delicada acabava amb infeccions als peus; jo en vaig tenir, encara en tinc els senyals. Miraculosament, les meves es van curar soles, tot i que no vaig faltar mai un dia a la feina; però el qui era sensible a les infeccions moria a causa de les sabates, de ferides infectades als peus que no es curaven. Els peus s'inflaven, com més s'inflaven més fregaven amb les sabates; s'acabava anant a l'hospital; però a l'hospital no s'admetia, com a malaltia, els peus inflats. Era massa habitual i qui tenia els peus inflats anava a parar a la cambra de gas» (p. 59). A *La treva*, Primo Levi fa la següent observació, que anota d'un sergent grec: «Quan hi ha guerra, cal pensar en dues coses abans de tot: en primer lloc en les sabates, en segon lloc en el menjar; i no a l'inrevés, com pensa el comú de la gent: perquè qui té sabates pot anar pel món buscant menjar, mentre que no es pot dir el contrari» (p. 245).

blint una república nazi-feixista amb seu a Salò, prop del llac Garda. Mentrestant, Primo Levi ingressava a la Resistència i va ser empresonat per una delació a les darreries de 1943. Seguidament va ser internat en el camp de Fossoli, prop de Módena, al nord d'Itàlia, des d'on va ser deportat el mes de febrer de 1944 a Auschwitz, «un nom sense significat, aleshores i per nosaltres, però havia de correspondre per força a un lloc d'aquesta terra».

Forges insisteix en el desig que el major nombre possible de persones –i d'alumnes en particular– comprenguin l'originalitat i la importància de Primo Levi, la lectura de l'obra del qual esdevé una mena d'imperatiu moral. Levi escriu escrupolosament la veritat, amb un llenguatge directe i punyent: «De les quaranta-cinc persones del meu vagó, només quatre vam tornar a veure les nostres cases; i va ser de molt el vagó més afortunat». Gràcies a l'esperit científic, el seu llenguatge és simple, nítid i racional per expressar amb paraules precises els més irracionals excessos que pot cometre el gènere humà. Amb tot, Levi –que a Auschwitz va ser marcat amb el número 174.517– no pot anomenar totes i cadascuna de les víctimes d'aquell naufragi que significa el major crim contra la humanitat que mai s'ha vist i que va suposar la destrucció d'allò humà en l'home. No obstant això, el llibre constitueix per a Primo Levi el mateix que la càmera per a Claude Lanzmann: una arma de lluita que atresora grans possibilitats pedagògiques.

A Auschwitz qui fa el que li manen –seguir les ordres, menjar la ració assignada, respectar la disciplina en el treball i en el camp– té la mort assegurada. Aquell que no sap transformar-se en *Organisator*, en *Kombinator*, en *Prominent*, no té possibilitats de reeixir. Els efectes de la degradació són devastadors i irreversibles perquè en el *Lager* –producte d'una concepció del món portada a les últimes conseqüències– es destrueix allò que hauria de ser el primer objectiu pedagògic: confiar en el món. Molts pedagogs –Philippe Meirieu n'és un– han dit que el primer acte pedagògic és la mirada que dóna confiança, la mirada que ajuda a créixer. Justament, si Levi va poder salvar la vida va ser –a banda del seu enginy i captivenament¹¹– per l'amistat, gràcies a la qual aconsegueix el triomf i la redempció. Es tracta d'Alberto dalla Volta, un jove que parlava alemany i que esdevindrà el seu millor amic. «Era el meu inseparable: nosaltres érem *els dos italians*, i molts dels companys estrangers confonien els nostres noms». Però desgraciadament Alberto va desaparèixer com milers d'internats més en la marxa d'evacuació del camp el gener de 1945, mentre que Levi –reclòs malalt a la infermeria– va poder sobreviure. Altrament, a la infermeria del *Lager* de Buna-Monowitz –que formava part del complex d'Auschwitz– s'havien quedat vuit-cents interns, per bé que prop de cinc-cents van morir de les

(11) A banda de la seva significació simbòlica, l'experiència límit d'Auschwitz també posseeix un interès des del punt de vista antropològic, en el sentit d'avaluar la resistència humana a la mort. Primo Levi va estimar que un pres que fos empleat en tasques de treballs en el complex d'Auschwitz podia durar, a costa de les seves reserves naturals, de dos a tres mesos. Sobre l'organització higienicosanitària del camp de concentració per a jueus de Monowitz (Auschwitz-Alta Silèsia), es pot veure l'informe elaborat per Primo Levi i Leonardo Debenedetti. Ambdós van formar part del grup d'homes seleccionats per treballar, no per anar a la cambra de gas: del seu grup 96 homes i 29 dones van ser tatuats, mentre que les 56 persones restants, directament assassinades (Levi i Debenedetti, 2005).

seves malalties, de fred i de fam abans que arribessin els russos, i uns altres dos-cents, malgrat les ajudes, en els dies immediatament posteriors.

En qualsevol cas, Primo Levi fa amb la seva trilogia literària una denúncia sense precedents en la història de la literatura universal, una obra que avui és reconeguda també pel seu valor testimonial i literari. Així, ens diu que els personatges de les seves pàgines no són homes perquè la seva humanitat està enterrada. De fet, aquesta manca d'humanitat afecta tothom: els SS malvats i estúpids, els *Kapos*, els polítics, els criminals, fins arribar als *Häftlinge*, els internats en els camps, indiferenciats i esclaus. Levi representa la lluita contra la sense raó. Sucumbir és el més senzill; el més intel·ligent és intentar dosificar les forces en un món com el del *Lager* en què pensar és inútil¹². Tot i això, Levi –que no s'ha enfonsat a Auschwitz, sinó que ha tingut la sort de restar entre el petit nombre de salvats– mor, molt probablement d'un suïcidi quan cau de l'escala de casa seva, el dissabte 11 d'abril de 1987. A manera d'afegitó, es pot anotar que *La Stampa* de Milà, en l'edició del 14 d'abril d'aquell any, deia que Primo Levi moria a Auschwitz quaranta anys «després»¹³.

Certament que ens trobem davant d'una proposta pedagògica que recupera la memòria com a símbol de resistència, per tal de lluitar contra l'odi i la barbàrie. D'aquí que calgui educar contra Auschwitz i perquè això sigui factible res millor que incloure l'estudi de la *Shoah* en els programes escolars dels països europeus. Fem-hi, emperò, una observació: atès que la majoria de testimonis de la *Shoah* són masculins sembla oportú recomanar la incorporació d'aquells textos femenins que constitueixen una excepció, una situació que no ens ha de fer oblidar que les dones van patir més que els homes el seu pas pels camps. Vivien en condicions força pitjors i oferien una menor resistència física davant les feines més feixugues i humiliants que les que s'imposaven als homes¹⁴.

(12) En relació als Lager, Primo Levi escriu a *La treva*: «Especialment en els darrers anys de guerra, els Lager constituïen un sistema vast, complex i profundament compenetrat amb la vida quotidiana del país; s'ha parlat amb raó d'*univers concentrationnaire*, però no era un univers tancat. Societats industrials grans i petites, propietats agrícoles, fàbriques d'armament, treien profit de la mà d'obra gairebé gratuïta que els camps proporcionaven» (Levi, 2005, p. 358). Certament que a Auschwitz van convergir els interessos militars i de la indústria, fins el punt que Auschwitz III era propietat del colós de la indústria química alemanya, I. G. Farben, que tenia 334 factories a l'Europa ocupada. Entre les firmes de Farben que operaven a Auschwitz III es trobaven la BASF, Siemens, Bayer, AGFA, Hoechst, AEG i Pelikan, que subministrava la tinta per als tatuatges dels presoners.

(13) Sobre aquesta qüestió, es pot veure Gambetta (2004). Aquest autor considera que la mort de Levi no fou un suïcidi, sinó un accident derivat probablement de la medicació antidepressiva que prenia.

(14) Per tant, la proposta de lectures que va Forges es podria ampliar amb narracions de dones que també van viure l'experiència dramàtica de l'holocaust. A banda del conegut diari d'Anna Frank, destaquem *El fum de Birkenau*, de la italiana Liliana Millu (1914-2005), publicada l'any 1947 i que podem llegir en català (Barcelona, Quaderns Crema, 2005). Igualment es podria utilitzar el text de Mercè Núñez Targa (1911-1986), supervivent del camp d'extermini de Ravensbrück, a uns vuitanta quilòmetres al nord de Berlín, que va deixar el seu apassionat testimoni a *El carretó dels gossos. Una catalana a Ravensbrück* (Barcelona, Edicions 62, 2005), amb què es pot saber quin va ser el grau de sadisme del terror nazi. Aquest llibre és un homenatge a les dones que van patir aquesta brutal repressió. Unes per ser joves i unes altres pel seu compromís polític a favor de la llibertat, grup en què s'inclou l'autora.

Auschwitz és una realitat irrefutable i això vol dir que, si va succeir una vegada, pot tornar a produir-se. L'amenaça és ben present, com recordava François Rastier en el moment de recollir el premi de la Fundació Auschwitz el 7 de desembre de 2005 a l'Ajuntament de Brussel·les. Per tant, el deure de la memòria és també un deure pedagògic. Així, doncs, el nostre deure com a educadors és lluitar contra aquesta possibilitat perquè Auschwitz –constituït per un conjunt de camps establerts en terra polonesa¹⁵– representa el rostre més fosc de l'home, d'un home que va perdre la seva dignitat humana en aquell univers de violència i sense raó que no s'ha de tornar a repetir mai més: educar contra Auschwitz constitueix, doncs, una exigència i una obligació per combatre el crim i la barbàrie amb les armes de l'art i de la intel·ligència que ens facin Lanzmann i Levi amb les seves obres.

Referències

- Adorno, Th. (1998) *Educación para la Emancipación*. Madrid, Morata.
- Bárcena Orbe, F. (2001) *La Esfinge muda: el aprendizaje del dolor después de Auschwitz*. Barcelona, Anthropos.
- Forges, J.F. (2006) *Educar contra Auschwitz. Historia y memoria*. Barcelona, Anthropos (pròleg de Ferran Gallego; prefaci de Pierre Vidal-Naquet).
- Gambetta, D. (2004) «Los últimos momentos de Primo Levi». *Revista de Occidente* (Madrid) 277, pp. 5-26.
- Ginz, Petr (2006) *Diari de Praga (1941-1942)*. Barcelona, Quaderns Crema (edició a cura de Chava Pressburger; traducció de Kepa Uharte).
- Goldhagen, D.J. (2003) *Los verdugos voluntarios de Hitler. Los alemanes corrientes y el Holocausto*. Madrid, Taurus (4^a ed.).
- Haffner, S. (2004) *Observacions sobre Hitler*. Barcelona, Edicions de 1984.
- Levi, P. (2005) *Trilogia d'Auschwitz*. Barcelona, Edicions 62 (pròleg de Philip Roth).
- Levi, P.; Debenedetti, L. (2005) *Informe sobre Auschwitz*. Castelló de la Plana, Ellago (estudi crític de Philippe Mesnard; traducció de Francesc Miravittles).
- Mate, R. (2003) *Memoria de Auschwitz. Actualidad moral y política*. Madrid, Trotta.
- Mèlich, J.C. (2001) *La lliçó d'Auschwitz*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat [versió castellana: *La lección de Auschwitz*. Barcelona, Herder, 2004].
- Planella, J. (2000) «L'anihilació de la corporalitat de l'altre. Reflexions entorn a l'estètica de l'horror a Auschwitz», a *L'altre, un referent de la pedagogia estètica. Seminari Iduna*. Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, pp. 105-114.

(15) Auschwitz era un conjunt de trenta nou Lagers que s'estructuraven de la següent manera. El camp principal Auschwitz I constituïa el centre administratiu; Auschwitz II era el centre d'extermini, on es trobaven les cambres de gas i els forns crematoris (Birkenau); el satèl·lit Auschwitz III era conegut com Buna-Monovitz per la planta («Buna») de goma sintètica, a mig construir; el camp de Levi, Auschwitz IV, alimentava la planta de Buna-Monovitz amb mà d'obra esclavitzada.

- Planella, C.; Vilanou, C. (2000) «Edith Stein i la pedagogia de la Shoah», a *Pedagogia del segle XX en femení*. Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 57-83.
- Rastier, F. (2005) *Ulises en Auschwitz*. Barcelona, Reverso Ediciones.